

Osmanlı Aşiret Mektebi

Tutku Akın

İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2021, 131 sayfa, ISBN: 978-625-8472-03-5.

Büşra NUR*

Osmanlı aşiret mektepleri Abdülhamid dönemi İslamcılık politikasını anlamak adına önemli bir konudur. Bu konuya ilişkin, her gün yeni çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bir yenisini ise Tutku Akın'ın *Osmanlı Aşiret Mektepleri* isimli eseridir. Tutku Akın, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak Osmanlı aşiret mektepleri üzerine tezini hazırladı. Hazırlanan tezi 2021 yılında Libra Kitap tarafından kitap hâline getirilip yayımlanmıştır. Tutku Akın, hâlihazırda Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsünde doktora yapmaktadır.

Kitabın ana tezini, Osmanlı Aşiret Mekteplerini kuruluş amaç ve gayesi üzerinden Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılığın bağlayıcı ve birleştirici yönü üzerinden ele almak ve son dönemde Osmanlı topraklarından ayrılmaya başlayan, devletin merkezinden uzak grupları padişaha bağlı kılmak oluşturmaktadır. Devlet merkezinden uzak olan Arap ve Kürt aşiret liderlerinin çocuklarını mektep çatısı altında birleştirerek onları devletin birer makbul vatandaşı, ayrıca devletin yüksek kademeli memurları hâline getirmeyi amaçlayan Aşiret Mekteplerini inceleyen bu eser, sadece devlet merkezli bir bakış açısı sunmamış, öğrenciler ve eğitimcilerin gözünden de aşiret mekteplerine ve bu projenin başarısına yönelik bir çalışma sergilemiştir.

Tutku Akın, kitabı 5 ana başlık hâline ele almıştır. 1. bölüm olan "Giriş" kısmında aşiret mekteplerinin kuruluş amacı, eğitimleri ve devlet mekanizmasının bu doğrultudaki kontrol mekanizmasının nasıl işlediği ele alınmıştır. Çalışmanın muhteşiyatı ve araştırmanın safhalarının da ele alındığı bu bölümde

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, busra.nur@stu.fsm.edu.tr

yöntem ve çalışmanın içeriği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. 1892 yılında kurulan mektebin temel amacı “devletin bünyesinden yavaş yavaş kopmaya başlayan Arap ve Kürt aşiret reislerini devlete bağlayabilmek amacıyla onları hem özel hissettirebilmek hem de devletin birer memuru hâline getirebilmek” olarak görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid, Balkanların zamanla elinden çıkması ve devlet merkezinden uzak olan Arap, Kürt ve Arnavut aşiretlerin devletten koğunu engellemek amacıyla onları İslamcılığın birleştirici çatısı altında toplamak istemiştir. Bu doğrultuda 12-16 yaş aşiret lideri çocuklarını eğitip birer Osmanlı memuru hâline getirerek devlete bağlı birer yönetici olarak bölgelerinde görevlendirmeyi planlamıştır. Planın nihai hedefi Osmanlı okullarında İslami ve bürokratik eğitimlerini tamamlayan aşiret lideri çocukları memleketlerine döndüğünde “padişaha bağlı birer devlet memuru” olarak görev yapacak ve Osmanlı merkezî yönetiminin birer parçası olacaklardı. Bu sayede Osmanlı merkezî otoritesi en uzak bölgelere kadar ulaşabilecekti.

Daha önce de belirtildiği gibi gayrimüslim nüfusun Osmanlı’dan ayrılmaya başlamasıyla birlikte merkezin yönü elde kalan Müslüman topluluklara dönmüştür. Bu dönemde gerçekleştirilen politikaların çoğunluğu bu elde kalan topluluklar üzerine şekillenmiştir. Ancak ne var ki bu elde kalan topluluk Osmanlı yöneticileri için yönetilemez, yabani ve cahil bir grup olarak algılanmaktadır. Bu grupları merkezî yönetimin kontrolü altına almak için bölgedeki yeni neslin eğitimi üzerinden bir strateji geliştirilmeye çalışılmış ve burada Sultan Abdülhamid de bir “baba figürü” gibi, bu toplumlar üzerinde bir güç olarak kendini göstermiştir.

19. yüzyılda devlet ve aşiretlerin ilişkisini “dairenin dışındakiler” perspektifinden ele aldığı 2. bölümde yazar, aşiretlerin Osmanlı elitleri ve yöneticileri tarafından nasıl görüldüğü ve bir yandan Osmanlı’dan yavaş yavaş kopmaya başlayan bu grupların devlete bağlanması için “gelenek icat etme” politikasının hangi doğrultu kullanıldığını ele alarak bu dönemde gerçekleştirilen stratejik adımları ayrıntılı bir şekilde eserde belirtmiştir. Tanzimat dönemi eğitim politikalarını ele alarak modernleşmeyi ele alan yazar, bu dönemde gerçekleştirilen yenilikler üzerinde durmuştur. Modernleşme sürecini aşiretlerin merkeze olan bakış açısı ve onların devlet ile olan ilişkileri üzerinden ele almış, bu dönemde devletin daha merkeziyetçi bir yapıya bürünmesiyle aşiretlerin bu doğrultuda devlete uzak kaldığı üzerinde durmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru devlet politikası olarak görülmeye başlanan merkezîleşme çabaları aşiretlerin kemikleşmiş yönetsel yapılarını değiştirmek ve onları merkezî yönetime bağlamak olarak da şekillenmiştir. Aşiret mektebi aracılığı ile bölgede var olan “şeyh, ağa, reis” yapılanması yerine Osmanlı okullarından mezun, merkeze bağlı, padişaha sadık bir devlet memurunun var olması amaçlanmıştır.

Merkezden uzak bölgelerdeki aşiretlerin eğitilmesi gereken vahşi birer toplum olarak algılanması bölge politikasının şekillenmesi açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. II. Abdülhamid bu toplumları “karanlıktan kurtarılması gereken toplumlar” olarak görmektedir. Bu nedenle de bu toplumları İslam çatısı altında birleştirerek halifenin inayeti altında, devlet merkezine bağlı bir memur olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır. Yazar bu çalışmayı Selim Deringil’in “ödünç alınmış sömürgecilik” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Osmanlı elitlerinin, özellikle Arap Yarımadası’nda uyguladıkları politikanın yukarıda

belirtilen cahil toplulukların modernleştirilmesi olarak görülmesi ve onların medeni hayata kazandırılması olduğunu belirten yazar, bölgenin medenileştirmek üzerinden politikanın üstü kapalı sömürgecilik yönüne evrildiğini belirtir.

II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim politikalarını yorumlayan yazar, bu dönemde ikili bir eğitim sisteminin varlığından bahseder. Eski ve yeni eğitim sisteminin bir arada yürümesinin sistemi daha karışık hâle getirmiştir. Bahsedilen bu eğitim kurumları, finansal yetersizlik ve İslam ideolojisinin modern eğitim teknikleri ile sentezlenmesinin imkânsız olarak görülmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmış olarak görülmektedir. Yazara göre Sultan II. Abdülhamid yönetimi Müslüman nüfusu kontrol altına alabilmek için, modern olan ile İslami olanı birleştirmeye çalışarak, yeni kurulan Batı tarzı eğitim kurumlarında Panislamizm düşüncesini yerleştirmeye çalışmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Sultan Abdülhamid'in yabani olarak görülen bu toplumlar üzerinde “baba figürü” olarak algılanması için kurulan bu okulda portresinin asılması bu siyasetin önemli bir parçasıdır.

Aşiret mektebinin eğitim, idare ve sistem bakımından incelendiği 3. bölümde, Sultan II. Abdülhamid'in mektep üzerindeki baskı ve denetimini, öğrencilerin disipline edilirken hangi yöntemin kullanıldığı ve öğrenciler üzerindeki kontrol mekanizmalarının neler olduğu incelenmiştir. 1892 yılında kurulan “Aşiret-i Mekteb-i Hümayun” imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki aşiret liderlerinin 12-16 yaş arasındaki çocuklarını hedefleyen özel bir eğitim kurumu olarak açılmıştır. Öncelikli olarak Arap aşiret reislerinin çocuklarının eğitimi hedeflenmişse de zamanla Kürt ve Arnavut aşiret reislerinin çocukları da okula kabul edilmiştir. Beş yıllık yatılı bir eğitim-öğretim programı olarak planlanan okulda öğrenciler ortaokul ve lise düzeyinde derslere tabi olacaklardı. Öğrenciler eğitim süresince “Klasik Arapça ve Osmanlıca, Fransızca, Farsça, Kur'an, Fıkıh, İlmihal, Coğrafya, Tarih ve Aritmetik” gibi derslere tabiydiler.

Yıldız Sarayı'na yakın bir konumda olan Esmâ Sultan Yalısı'nda açılan okulun, “sosyal mühendislik” olarak görülmesindeki en büyük etken merkeze yabancı kalmış toplumların merkezî idareye dâhil edilmeye çalışılmasıdır. Sultan II. Abdülhamid'in de kendisine yakın bir konumda bu okulu açmasının nedeni de bu sosyal mühendislik projesi doğrultusunda öğrencilerin üzerinde bir nevi disiplin mekanizması oluşturmak ve kendisini öğrenciler üzerinde görünür kılmaktır. Aşiret reislerinin çocukları ile bir bağ kurma çabasına giren Sultan Abdülhamid, bu okul ile özel olarak ilgilenmiştir. İslami bağ kuvvetlendirmek amacıyla okulda sık sık Kur'an okutulması ve Mevlid-i Şeriflerin düzenlenmesinin yanı sıra Sultan'ın sık sık mektuplarının okutulması da bu okul üzerindeki kontrol mekanizmasına örnek gösterilebilir. Düzenlenen Mevlid-i Şerif törenlerinin yanı sıra öğrenciler yemek yemeye başlamadan önce dua edilirken Sultan'a da hamdedilmesi okullar üzerindeki politikanın ne kadar sık işlediğinin göstergesidir.

Öğrenciler üzerindeki bürokratik kontrole de değinen yazar, öğrencilerin izin günlerinde ve hastalık durumunda okuldan çıkışları ve memleketlerine gidişlerinin ne gibi zorluklarla gerçekleştiğini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İzin günlerinde İstanbul'un belirli semtlerine gitmeleri yasaklanan bu öğrencilere

gezileri esnasında da zabıtlar eşlik etmektedir. Herhangi bir gayriahlaki olaya karışmalarını engellemek ve zararlı fikirlere sahip olmalarının önüne geçmek için planlanan bu sistem, öğrencilerin memleketine gidiş ve gelişlerinde de uygulanmaktadır. Memleket izinlerinin de çok elzem olmadığı takdirde yaygın olarak verilmemesi öğrencilerin üzerinde fazladan bir baskı uygulamaktadır. Hatta bazı öğrencilerin bu baskıya dayanamayarak sık sık rahatsızlandığı ve tedavilerinin mümkün olmaması durumunda memleketlerine gitmelerine izin verildiğini ele alan yazar, yolculukları ile ilgili de bilgiler vermektedir.

4. bölümde, öğrencilerin mektep hayatına bir pencere sunan yazar, gündelik yaşantılarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Öğrencilerin günlük hayatını ele aldığı bu bölümde yazar, bazılarının, okul sistemine ayak uyduramayıp memleketlerine dönme çabasına giriştiğini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Öğrencilerin bir kısmının okulu bırakıp memleketlerine dönebilmek için çeşitli disiplin suçları işleyip, okul düzenini bozup sonunda istediğini elde ederek memleketine döndüğünü ifade etmiştir. Bazı öğrencilerin ise İstanbul gibi bir yerde yaşamının çeşitli hastalıklara neden olduğunu ve bu nedenle okulu yarıda bırakarak memleketlerine döndüğünü belirtmiştir. Mektep içerisindeki fikir ve kültür farklılıklarının da kutuplaşmalara ve etnik kavgalara neden olduğunu belirten Tutku Akın, bu kavgaların nasıl çözümlendiğine ve projeyi ne yönde etkilediğine de değinmiştir.

Sonuç bölümü olan 5. bölümde ise projenin genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Projenin istenilen yankıyı uyandırmaması ve belirlenen hedeflere ulaşamamasındaki en büyük etken olarak okul üzerindeki katı kontrol mekanizmasının varlığı görülebilir. Bunun yanı sıra okul içerisinde çok farklı etnik grupların yer alması ve bu grupların kutuplaşması da eğitimin istenilen sonucu oluşturmasında engel olarak görülmüştür. Başlangıçta 12-16 yaş arası çocukların kabul edildiği okula daha sonraları 20 yaşında evli ve çocuklu aşiret reisi çocuklarının da alınması disiplinli bir eğitimin sağlanmasını engellemiştir. Yazar, Sultan II. Abdülhamid'in sadece bir eğitim kurumu olarak görmediği Aşiret Mektebi projesinin temel amacını aşiret çocukları üzerinden "Sultan'ın varlığını tek güç olarak ortaya koymak" olarak yorumlamıştır.

Kitabın, Osmanlı Aşiret Mektebini ele alması bakımından ayrı bir önemi haizdir. Son dönem Osmanlı Panislamizm politikasının merkezden uzak toplumlar perspektifinden nasıl işlendiğini, bu proje doğrultusunda hangi dinamiklerin kullanıldığını inceleyebilmek için bir kaynak olarak görülebilir. Yazarın, tarih araştırmalarında kronolojik ve salt tarih anlatımından uzak bir anlatı izlemesi, öğrencilerin gözünden bir okul tarihi anlatımı ele alması bakımından önemlidir. Öğrencilerin gündelik hayatına değinmesi, onların yaşadıkları problemleri ve kutuplaşmaları naklederek dönemin sosyal tarihine de bir bakış açısı kazandırmıştır. Osmanlı son dönem eğitim reformuna değinilmesi ve Tanzimat'tan Meşrutiyet'e eğitim reformları ile bu reformların, Osmanlı yöneticilerinin politikaları doğrultusunda hangi yönde şekillendiğini görebilmek açısından iyi bir kaynak olarak görülebilir.

Yazarın birincil kaynak kullanımına özen göstermesi, sadece arşiv belgelerinden yola çıkarak bir tarih anlatımı oluşturmamıştır. Dönemin önemli isimlerinin hatıraları üzerinden de bir anlatı sergilenmiştir. Kronolojik tarih anlatımı gündelik hayat anlatımıyla desteklenerek okuyucu eserin içerisine girmiş ve

eser, dönemin yorumlamasını sağlamada okuyucunun gözünde daha belirgin hâle gelmiştir.

Yazar her bölümün giriş safhasında, o bölüm içerisinde değineceği konuların özetini vermiş, bu durum konunun okuyucu gözünde şekillenmesinde etkili olmuştur. Her bölümün sonunda, sonuç niteliğinde, konuya dair toparlayıcı paragrafların yer alması da okuyucunun her bölüme dair nihai bir değerlendirme yapmasını sağlamaktadır.

Genel olarak başarılı bir eser ortaya konmasına karşın sık sık yapılan tekrarlar, anlatımı bir miktar da olsa yorucu hâle getirmiştir. Yazarın, kullandığı kaynaklara geniş yer vermesi, kendi düşüncelerinin önünde ele aldığı kaynaklarla, öne sürdüğü savları sık sık alıntılması eserin orijinalliğini sorgulatmaktadır. Yapı ve içerik bakımından gözden geçirilmesi gereken birkaç noktanın bulunduğu esere dair yapılabilecek en önemli eleştiri; kapsamlı bir Aşiret Mektebi anlatısından uzak olmasıdır. Aşiret Mektebinin mahiyeti, önemi ve projenin nihayetlenmesinden çok Aşiret Mektebinin “sosyal mühendislik” safhasına dikkat çekilmiştir. Bu durum başlık ve içerik arasındaki uyumsuzluğu gösterir niteliktedir. Tüm bunlara karşın Tutku Akın’ın *Osmanlı Aşiret Mektebi* isimli eseri nesnel bir anlatımın kullanıldığı, alanındaki literatüre katkı sağlayacak nitelikte bir kitaptır.